

Ігор Качуровський

ТВОРЧИСТЬ ЮРІЯ КЛЕНА НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПАРНАСИЗМУ

Нам, що лишили позад себе більшу частину життєвої дороги, усе чомусь здається — хоча ми й ловимо себе раз-у-раз на такому сприйманні, — ніби ті, хто вийшов пізніше, а тепер іде з нами поруч, ніби всі вони мають ті самі знання, що й ми, такий самий життєвий досвід і мислять тотожними логічними категоріями. А насправді у них — все інакше.

Тож ця книжка, яка виходить більше ніж через сорок років після смерті Юрія Клена, коли наближається сторіччя від його народження, призначена не для постових сучасників, яких фактично уже майже немає серед живих, ані для покоління другої світової війни, яке ще застало могутній Кленів злет і мало спроможність чути Кленові вірші у виконанні самого автора, а також і не для тієї молодшої генерації, яка виступила на літературну арену уже в повоєнні роки і для якої і київські неоклясики, і пражська школа, і сам Юрій Клен це, в кращому разі, перейдений етап української поезії, — ця книжка призначена для українського читача ХХІ сторіччя — за передбаченням О. Мандельштама, який писав:

*... І припадають скарби чи не завше
Аж правнукам — не внукам чи синам...*

Про нашу літературу кінця ХІХ — початку ХХ сто-

річчя можна сказати, що вона — за складом творців — була одностайно українською: росіянка Марія Загірна, єврей Грицько Кернеренко та турок Крижан-Паша лишалися незначним вкрапленням: трьома точками на барвистому образі маляра-пуантиліста...

Навпаки, український народ щедро обдаровував тоді сусідів своїми поетичними талантами. Досить сказати, що в російській літературі Срібного віку було четверо визначних поетів українського чи напівукраїнського походження: Дмитро Мережковський, Федір Сологуб, Максимільян Волошин, Анна Ахматова...

У двадцятих роках — чи то завдяки недавньому пробудженню України до державного життя, а чи, навпаки, завдяки відродженню національної духовости (одним із проявів якої — і то найменш вдалим — і було те короткотривале «державне життя») цей відплив «до чужих берегів» фактично припинився, а навпаки — спостерігається, з одного боку, повернення до українства кількох літераторів, що перші свої твори написали були російською мовою (Павел Зорев — Павло Филипович, Зінаїда Тулуб, Іван Кочерга...), а також і тих, які пройшли російськомовну стадію початківства, а, з другого боку, помітним стає приплив до українського письменства творчих сил, так би мовити, з-зовні — із середовища не-українських народів чи націй: з білорусів Дмитро Фальківський, з росіян — Володимир Державин, з євреїв — Леонід Первомайський, з німців — Освальд Бурггардт.

Я назвав тут найвизначніших, тих, котрі зайняли важливі місця в нашому літературному Олімпі і без яких там би зяяла порожнеча, яку важко було б заступити. Освальд Бурггардт належить до тримовних письменників: 1915 р. в Києві вийшла його літературознавча праця: «Новые горизонты в области исследования поэтического стиля»; українська творчість його нашому читачеві відома, його переклади сонетів Зерова на німецьку мову увійшли до збірки В. Державина «Gelb und Blau» (1948). Німецькомовною була його дисертація про творчість Леоніда

Андреева; писав він теж оригінальні поезії російською та німецькою мовою.

Двомовних і тримовних поетів не так уже мало було в світовому письменстві: Емануїл Романо писав гебрейською та італійською, поети Далматинського відродження писали сербохорватською, італійською й латиною, Саят-Нова укладав свої пісні не лише по-вірменськи, а також по-грузинськи й по-азербайджанськи. За новітніх часів в європейській поезії Рільке, крім німецької, писав також і французькою, а Іван Голль німецьку мову змінив на французьку, а французьку на англійську. Оскар Вайльд драму «Саломея» написав французькою мовою. Для української літератури старих часів характерна двомовність або й тримовність (мови польська, староукраїнська, латина). Шевченко, як ми знаємо, залишив (далеко не рівновартісні творам українським) також і деякі російські твори; Франко писав, крім української, польською і німецькою; публіцистичні та літературно-критичні статті Лесі Українки були майже поспіль російські.

Тож ніяка не дивина, що поет, крім основної мови, користується ще двома побічними. Але водночас це свідчення про широчінь його творчої амплітуди, і поруч із жанровим багатством, живий доказ багатогранности таланту. Тим більше, що серед російських віршів молодого Бурггардта знайдеться з добрий десяток таких, що їх не соромно дати до антології російської поезії XX віку (хоча в ранніх речах можна знайти впливи Сологуба, Єсеніна, Блока, Андрея Белого і всієї російської поезії Срібного віку, якщо брати її як цілість).

Проте деякі російські вірші Бурггардта вже, так би мовити, простягають руки майбутнім українським: вже тоді, в 1921 році, Вергілій здається поетові «вірним супутником» — цю функцію в «Попелі імперій» перебирає Данте, а Паоло і Франческа з тієї ж російської поезії виринуть потім в рядках:

*А на столі розкритий Данте:
Кохання Паоло й Франчески.*

Так само поезія (одна з кращих) «Алый пламень над далью вечерней» — відгукнеться потім у «Попелі імперій», і жар-птиця з сонета «Іван Царевич» перепурхне до цієї епопеї; а низку сонетів, що перші їхні варіанти були російські, поет повторить у «Каравелах», лише вірші про Тангойзера знайдуть потім інше, німецькомовне втілення. Повториться й символіка яблуневого цвіту.

З вищенаведеного переліку російських поетів найбільше впливав на молодого Бурггардта, очевидно, модний на початку століття Олександр Блок (антихристиянську суть віршів якого Бурггардт ледве чи тоді усвідомлював...), але звернення майбутнього автора «Каравел» до сонетної форми, непритаманної для блоківської поетики, — свідчить про неорганічність і заповідає недовготривалість цього впливу.

Юрій Клен (тоді ще — Освальд Бурггардт) народився 6 жовтня 1891 в селі Сербинівці на Поділлі в родині купця. Вже підлітком майбутній поет провів кілька років у містечку Слауті, де був маєток князя Сангушка, який став для поета символом «старої романтики».

Як свідчить поетова сестра Йозефіна Бурггардт, майбутній поет виростав у чотиримовному середовищі (цитую в перекладі): «Сільське населення розмовляло по-українському; поміщики та їхні службовці були поляки і вживали свою мову; шкільне навчання та службова мова були російські. А в його родині говорили по-німецьки». Микола Неврлі згадує ще п'яту мову: «В народній школі він мав багато єврейських товаришів і від них скоро навчився їхньої мови». Дитинство поетове проминуло в постійних переїздах з містечка до містечка на Поділлі й Волині, але гімназію він закінчив у Києві, де вступив на романо-германський відділ філологічного факультету в університеті св. Володимира.

1915 року побачила світ перша наукова праця Освальда Бурггардта — вже згадана російськомовна розвідка зі стилістики. Але автора вже не було в Києві: його — як

німецького підданого — після вибуху першої світової війни депортували на північ, в Архангельську губернію. Пізніше він згадував своє майже чотирирічне перебування під Архангельськом у селі, що називалося Мар'їна Гора, з певною ностальгією. Незадовго до своєї смерти, влітку 1947 року, коли перша партія українських «переміщених осіб» виїхала із Зальцбурга до Бразилії, він казав мені: «Не хотів би я ніяких Бразилій. От якби можна було повернутися в старі часи, в моє архангельське заслання...»

Тут ніби самі напрошуються строфи з «Попелу імперій»

*Архангельський далекий краю,
де довго тягся мій полон.
О, як я гостро пам'ятаю
сніги, і річку, і балкон.
(...)*

*Привіт вам, тундри і ліси
у снах суворої краси,
і вам, о лосі круторогі,
що ісходили ті дороги.
Там згаяв я колись війну,
прощавши молодість ясну...*

З Мар'їної Гори Освальд Бурггардт не відразу повернувся до Києва, а ще на якийсь час затримався в Курську, куди було вислано його родину. Там же перебував у ті роки висланий за неблагнадійність молодий поет і маляр Клим Поліщук — тільки ледве чи вони були знайомі.

Щойно 1918 року Освальд Бурггардт міг повернутися на Україну. Під час подорожі (а їхати йому довелося на даху вагона) в нього вкрали валізу із зібраним на півночі фолкльорним матеріалом та його власними поезіями. Поет оселився в Києві, що був для нього «священним городом». За свідченням Йозефіни, він виїхав з «5-ма пакунками, а доїхав без жодного». Молодий поет ще встиг зголоситися до німецької армії, але не встиг потра-

пити на фронт, бо війна саме скінчилася. А щодо загублених поезій, то принаймні більшість із них поет рестаурував з пам'яті.

Повернення до української столиці означало для молодого вченого нагоду завершити університетську освіту, перервану депортацією. Що він і зробив (як про це свідчить Олександр Филипович — див. «Сучасність» — 1957, ч. 12).

Київ у ті роки не виглядав надто привабливо. Влада в місті кільканадцять разів переходила з рук до рук: після скинення царя — Тимчасовий уряд, потім — Центральна Рада, взимку 1918 року прийшли більшовики, незабаром Центральна Рада повернулася разом з німцями, які поставили гетьмана; соціалісти, на чолі з Винниченком і Петлюрою, підняли повстання проти гетьмана, та невдовзі знову прийшли більшовики. 1919 року військо Української Народної Республіки вступило в Київ, але на другий день без бою здало місто російській Добровольчій Армії. Потім знову прийшли більшовики, їх вибили поляки разом з українською армією, але довго не втрималися: більшовики прийшли вчетверте, вже остаточно. Більшість цих приходів і переходів була пов'язана з вуличними боями та бомбардуваннями, місто залишилося без води, без опалення, без харчових запасів.

Тож коли трапилася нагода, Освальд Бурггардт залишив негостинний Київ і поїхав учителювати в Економічному технікумі великого, «ще не розкуркуленого» чимбарського села Баришівки (на Лівобережжі, недалеко від Києва). Там же опинився й Микола Зеров.

У «Спогадах про неоклясиків» Юрій Клен писав:

Зеров викладав там, крім літератури й історії, свою улюблену латину для охочих її вивчати, хоча по всіх школах цей предмет, як непотрібний пролетаріятові, був скасований, викладання його було свого роду «контрреволюційним актом». Я в повному обсягу читав курс всесвітнього письменства — предмет, якого також ніде не читалось.

Таким чином незнане доти село стало точкою, де зав'язалася дружба між обома поетами, що, в свою чергу, стала вихідною базою для виникнення стоваришення, яке увійшло в історію української (і не лише української!) літератури, як п'ятірне гроно київських неоклясиків. До Баришівки часом заїздив Павло Филипович — колега Зерова із Златопільської гімназії, де вони колись викладали... Після повернення Зерова й Бурггардта до Києва до групи приєдналися Михайло Драй-Хмара та Максим Рильський.

Однак, ідилічне існування в чимбарському селі, «оподаль від людей, розмов, бібліотек» (за висловом Зерова), тривало недовго: навесні 1921 року на Биришівку наскочив загін міліції й заарештував майже всю місцеву інтелігенцію. Зеров щасливо уник арешту, бо його не було вдома, а Бурггардтові довелося просидіти зо три місяці в підвалах чека, звідки майже всі заарештовані пішли на розстріл. Бурггардта чекісти звільнили наслідком клопотань старого Короленка. Цей арешт знайшов відгомін у Кленовій поемі «Прокляті роки»:

*... Але в тюрмі я, мов дитя у школі,
навчивсь кохати сонце і життя.
Який чудесний перший день на волі,
коли, черкнувшись грані небуття,
ти знову чуєш спів жєнця у полі,
мов він твоє вславляє вороття!
Десь у садках п'янкiше пахнуть квіти
і хиляться самі до тебе віти...*

На еміграції побутує гарне нове слово, якого нема в словниках: стоваришення. На тлі численних, то тривких, то скороминучих, тодішніх літературних організацій, єдине стоваришення неоклясиків не мало організаційного оформлення, неоклясики існували без членських внесків, голосувань, головувань, резолюцій і маніфестів. До тодішніх літературних організацій належали письменники

дуже різні щодо свого таланту та культурно-освітнього рівня, лише неоклясики були групою елітарною: серед членів «п'ятірного грона нездоланих співців» (вислів Драй-Хмари) не було ліпших і гірших.

Юрій Клен (тоді ще Освальд Бурггардт) протягом двадцятих років виступав головню як перекладач, літературознавець та редактор. Окремими книжками вийшли: «Залізні сонети» Фрідріха Рюкерта, новелі Георга Гайма. Крім «Гамлета» і «Бурі» Шекспіра («Гамлета» видано в Україні в 30-их рр., проте без імени перекладача), переклав Юрій Клен також лібретто до опери Ріхарда Штрауса «Сальоме» (за однойменною драмою Оскара Вайльда), уривки з «Пісні про Нібелюнгів» та численні поезії англійських, німецьких і французьких поетів. З англійської можемо назвати Байрона й Шеллі, з німецьких Рільке і Георге, а імена французьких перекладач називає сам у «Спогадах про неоклясиків»: «Я дав поодинокі речі з Рембо, Верлена, Мореаса, Самена, Валері, Готьє, Леконт-де-Ліля». (Мова про «Антологію французької поезії», яку здали 1930 року до друку київські неоклясики і яку не пропустила цензура).

За редакцією Освальда Бурггардта вийшло тридцяти-томове видання творів Джека Лондона, восьмитомове Бернарда Шов, а також твори Діккенса (якого перекладав і сам Бурггардт), Гамсуна, Гете... Йому належать — друковані переважно в журналі «Життя і революція» — статті про Шеллі, Ібсена, про німецький експресіонізм, про екзотику та утопію в німецькому романі...

Щойно з середини двадцятих років починається україномовна поетична творчість Освальда Бурггардта...

*Листом прив'ялим пахне ранок,
і на березах жовта мідь.
Як вийду на високий ганок,
то чую: ліс шумить, шумить...*

Кленова (чи ще Бурггардтова) поезія тих років — це

супокійна, сумирно-ясна, краєвидна та філософська лірика.

Саме тоді, наприкінці двадцятих років (без позначення року), вийшов укладений Зеровим декляматор «Сяйво», куди упорядник дав Бурггардтів сонет «Сковорода».

Але 1929 рік, коли Клен писав свій цикл «Осінні рядки», був останнім роком відносно супокійного життя на Україні: восени того року радянські карні органи провели масові арешти серед української інтелігенції, головно старшого, дожовтневого, покоління; посилювалося цькування неоклясиків, більшість із них позбавлено можливості друкуватися; у справі т. зв. «Спілки визволення України» був заарештований Михайло Зеров — молодший брат Миколи, а самого Миколу Зерова покликано на той процес, — що про нього народ склав приказку «Опера СВУ — музика ГПУ», — нібито за свідка, а це означало, що й його також кожної хвилини можуть заарештувати. 1931 р. зазнав кількомісячного ув'язнення Максим Рильський. Побачивши, що «коло звужується» і пригадавши свій гіркий досвід у підвалах чека 1921 року, Освальд Бурггардт, скориставшись з німецького походження свого діда, почав робити заходи для виїзду «на лікування» за кордон. 1931 року він дістав дозвіл і виїхав до Німеччини.

Найважливішим центром українського культурного життя за кордоном була тоді Прага, де ще в двадцятих роках зформувалася група поетів, що пізніше дістала назву **празької школи**. Естетичні позиції представників цієї школи були, в основному, досить близькі до позицій київського неоклясицизму. Тут слід назвати насамперед три імена: Олег Ольжич, Олена Теліга, Євген Маланюк. З прорадянських кіл української другої еміграції кинено на адресу празької школи зневажливий епітет «вісниківська квадрига», бож друкувалися поети цього стоваришення переважно на сторінках журналу «Вісник», що його редагував Дмитро Донцов. Можна по-різному ставитись до публіцистичної діяльності Донцова, але одного не можна заперечити: довкола його журналу зосереджу-

валися найкращі українські літературні сили тридцятих років. На відміну від гомогенної групи неокласиків, де члени стоваришення не відрізнялися особливо один від одного ні рівнем культури, ні талантом, праяка група була досить таки гетерогенною, щоб не казати строка-тою: тут були люди різних фахів і нахилів, і амплітуда талановитости коливалася від геніяльности Олега Ольжича та Юрія Клена (у їхніх кращих творах), до зовсім посереднього Мосендза.

Можна сказати, що з початком 30-их років центр українського культурного життя переміщується з Києва і Харкова до Праги і Львова, а після другої світової війни — далі на Захід, і так триває аж до появи шестидесятників, які повернули були Києву функцію культурної метрополії. А після 1971 р. таким центром на якийсь час стала Мордовія...

Десь у середині тридцятих років з'являються в західноукраїнській та еміграційній пресі поезії, підписані іменем Юрій Клен. Є. Маланюк оповідає про враження від тих поезій і докоряє собі, як це він не догадався, що за підписом Юрій Клен може стояти лише одна особа — Освальд Бурггардт.

1937 року виходить окремою книжкою ліро-епічна, писана октавами, поема Юрія Клена «Прокляті роки». Це була перша книжка оригінальних українських віршів Бурггардта-Клена. Поетові минуло тоді сорок п'ять років. 1943 року, коли Кленові було п'ятдесят два, в Празі вийшла збірка його лірики «Каравели». Того ж року у Львові з'явилося друге, виправлене видання «Проклятих років».

Деякі поезії, що увійшли до книжки «Каравели», писані ще в Преображенському під Києвом, інші постали вже на Заході, але вони якнайкраще свідчать, що поет психологічно не прийняв розлуки з Україною, що думками він лишився в рідному Києві. Так, коли в пресі поширилася вістка, що радянський уряд, в пляні т. зв. «культурної революції», проектує знести Київський собор

Св. Софії, Юрій Клен відгукнувся однією зі своїх найсильніших поезій — «Софія».

В «Софії» виразно виступає одна з найхарактерніших рис творчості Юрія Клена — нахил до містицизму: поет був людиною глибоко релігійною, а, потрапивши за кордони комуністичної держави з її культом вождів, уже не мусів тієї релігійності приховувати.

Такі жанри релігійної лірики, як гімн, молитва, псалом, клятва й присяга, а також есхатологічна й візійна поезія — усі ці жанри існують відтоді, як існує сама поезія. Але в Радянському Союзі, навіть за відносно ліберальних умов двадцятих років, ці жанри опинилися поза бортом літератури. І ось Клен відроджує молитву як літературний жанр, даючи її у фіналі поеми «Прокляті роки»:

*... Тож помолімося за полонених,
які у морі бурянім плывуть...*

Роки Кленового перебування на Заході залишалися донедавна найменш відомим періодом його життя; щойно в квітні 1988 р. київський журнал «Україна» вмістив статтю-спогад Миколи Неврлі «З глибин сузірних...», де наведено деякі нові дані про поетове поневіряння в Німеччині, яка, за словами автора статті, «виявилася для Бурггардта мачухою». Якийсь час Ю. Клен був безробітним, спроба влаштуватися у Франції не дала наслідків, щойно 1934 р., за допомогою професорів Маєра й Чижевського, Ю. Клен влаштувався викладачем російської та української мови у Мюнстерському університеті; там же він написав і захистив німецькомовну докторську дисертацію про «Ляйтмотиви в творчості Леоніда Андрєєва». Та невдовзі почалася друга світова війна і п'ятдесятирічного поета мобілізовано до армії; йому надано чин майора і відправлено перекладачем на східний фронт. Так поетові довелося ще раз побувати на Україні і на власні очі побачити, як поведуться з населенням гітле-

рівські окупанти. Пізніше в епопеї «Попіл імперій» він писав:

*Білили за Дніпровим плесом
хати, мов купи печериць.
Звідтіль на царину есеси
зганяли баб і молодиць,
що по-несвітськи голосили;
шикуючись під скоростріли,
малих тримали немовлят.
Кричали діти: «Мамо, де ти?»
Строчили швидко кулемети
і нищилось по ряді ряд...*

В армій Клен пробув недовго — йому пощастило демобілізуватися. Як свідчить М. Неврлі, з 1943 р. Бурггардт викладав історію російської та української літератури в німецькому університеті Праги.

У ті роки загинуло двоє особистих друзів Юрія Клена з празької школи: в лютому 1942 року гестапо розстріляло в Києві поетесу Олену Телігу, а влітку 1944 року в концтаборі Саксенгаузен замордовано Олега Ольжича, поета і археолога, сина Олександра Олесея.

Кінець війни застав його в Тіролі, куди він перенісся з дружиною і двома дітьми.

Туга за Україною не покидала поета, як про це зокрема свідчить уривок «Батьківський край у згарищах чорніє» (з «Попелу імперій») у світовій літературі не багато знайдеться творів ностальгійної лірики з такою глибиною почуття і силою вислову. Закінчується уривок характерним самоозначенням:

*Куди б ти не пішов, потужний вітер
тобі несе сузір'я рідні вслід (...)
І де б ти не блукав, у кожному краї
той самий напинається намет.
О, скрізь під рідним небом спочиває
жебрак, мандрівник, лицар і поет.*

Протягом повоєнних років Клен віддається гарячкової творчій праці: він редагує літературний журнал «Літаври», який виходив у Зальцбурзі (за життя поетового побачило світ п'ять чисел), пише і публікує свої мемуари, що вийшли тоді окремою книжкою під назвою «Спогади про неоклясиків», виступає в пресі з низкою статей-есеїв, разом із Леонідом Мосендзом і Мироном Левицьким бере участь у літературній містифікації (вони втрьох вигадали «східняцького» поета Порфирія Горотака, від чийого імени писали вірші), несподівано, на тридцятому році творчості, переходить на прозу. А головню продовжує працю над історіософічно-філософською і містичною епопеєю «Попіл імперій». Подібно до свого улюбленого філософа Григорія Сковороди, він мандрує Австрією та Німеччиною, виступаючи з читанням щойно написаних новель і «Попелу імперій». Це був період, коли примусова репатріяція вже закінчилася, а еміграція до заокеанських країн щойно починалася. Українці жили багатотисячними скупченнями по таборах переміщених осіб, так що назбиралося не так уже мало людей, спраглих мистецького слова: були тут і залишки першої, «уенерівської» еміграції, і рештки здесяtkованої в тридцятих роках і недоделовленої репатріаторами інтелігенції наддніпрянської, і сливе весь культурний прошарок галицького суспільства.

Але суто-літературні обставини, так зване «літературне життя» повоєнних років, видавничі можливості та ставлення критики були для Клена, мабуть, іще менше сприятливими, ніж обставини матеріальні та політичні й громадські. Одним з парадоксів нашої еміграційної літератури було те, що вторинні явища в ній заступили місце первинних.

Маю на увазі домінантне становище літературної критики супроти інших жанрів: так сталося чи так склалося, що критик у нас на творців мистецького слова дивиться згори вниз, ніби він шкільний учитель, а поет чи прозаїк — це тільки школяр, якого і лінійкою по пальцях можна потягти, і в кут поставити.

А що серед критиків (або тих, хто брався за критичне перо) переважали люди з матеріялістичним світоглядом, для яких у мистецтві існує лише три виміри, то твори, просякнуті тугою, що «пориває в край надземний» викликали лише глум або іронічне ставлення. Навіть були спроби скасувати — «заднім числом» — український парна-сизм, а саме існування київських неоклясиків оголосити «легендою».

Проте Юрій Клен міцно стояв на своїх позиціях. У статті «Бій може початися» він писав:

Стандартним є також твердження про втечу тих чи інших поетів у царство мрій, яке реально не існує, у «храм Грааля, що зноситься в нетлінному царстві духа». У гострій формі говорив про це другий автор, вживши виразу «дезертири життя». На це треба відповісти, що «храм Грааля», що зноситься в нетлінному царстві духа», це більша реальність, аніж матеріяльний довкільний світ з його мінливим обличчям. Ми маємо в даному разі **платонівський реалізм**, який протиставляємо **реалізму матеріялістичному**.

Ми, які спостерігали поета зблизька в останній період його життя, бачили, що в ньому ніби співіснує дві людини: одна — повна життєвої енергії і творчих задумів, із променистим поглядом (коли поет читав свої вірші, здавалося — згасне електрика і сцену освітять Кленові очі!), а друга — мовчазна, погасла, що в товаристві спить з відкритими очима, де немає ані живої іскри...

Гарної передосінньої днини 1947 року ми з Борисом Олександровим (обидва на той час — молоді поети) про-водили Юрія Клена із Зальцбургу в напрямку австро-німецького кордону. Наші знайомі хлопці мали перепро-вадити його через той кордон, коли стемніє. Клен був (чи здався) повний енергії, творчих сил, сподівань і задумів. У його наплечнику лежали і журнал «Літаври», і щойно видана збірка Порфирія Горотака «Дияболічні параболі». З цієї подорожі Клен уже не повернувся. Десь

у перших числах листопада надійшла вістка, що він помер 30 жовтня в одній із авгсбурзьких лікарень від запалення легень «Не Клен, а дуб звалився...» — писав тоді один з учнів покійного, відомий на еміграції журналіст Петро Волиняк. А для нас, молодих літераторів, ця смерть була однозначна із втратою духового батька.

*

Перше, ніж виступити з оригінальними українськими поезіями, Юрій Клен пройшов добру школу насамперед як автор російських віршів, а потім — як перекладач німецьких, англійських та французьких поетів, тому його поетичний дебют у нашому письменстві був зразком не початківства, як це звичайно трапляється, а технічної досконалости.

Інша річ — літературні впливи. Якщо про школу неокласиків взагалі можна сказати, що її поетичне кредо формувалося під впливом, з одного боку, французького парнасізму, а з другого — російської поезії Срібного віку, то для Клена мусимо ще додати німецьких модерністів, як Стефан Георге й Райнер Марія Рільке (а в «Попелі імперій» також і Гете). А з російських поетів на зміну Блокові прийшов Гумільов (чий вплив, до речі, позначився також і на Маланюковій творчості).

Гумільовська героїка, романтика далеких мандрів, краса екзотичних країн — приваблюють українського поета. Однак, якщо для Гумільова полювати на леопардів чи відбивати нічний напад сомалійців — усе це було особисто пережите й реальне, то для Клена це «література другого ступеня», світ, бачений крізь призму поезії; звідси — парнаська ясність, чіткість і холодність вислову. Але сприйняті через Гумільова й Ередія конкістадори й вікінги, уся ця поетична екзотика зі збірки «Каравели» — усе це лише сходинок до основної теми в Кленовій творчості.

І тема ця — Україна. Подвиги чужих і дальніх героїв

— це лише дороговказ для Батьківщини. Конкретно перехід від однієї теми до другої спостерігаємо в невеличкій поемі «Жанна д'Арк»: поема починається прославленням подвигів французької героїні та її мученицької смерті, а закінчується зверненням до свого, рідного —

*Не Шампані квітчасті лани,
не Воєз покарбовані гори,
а розпачливий сон далини
і сарматські широкі простори.*

Михайло Орест присвятив пам'яті Клена поезію, яка закінчується строфою:

*По подвигу мандрівництва і мрії,
В тісноті строгій плит, хрестів, імен
Спочив, побаченням із містом Кия
Не наситивши серця, Юрій Клен...*

Український читач знає присвячені Києву прекрасні поезії Максима Рильського й Миколи Зерова, та немало рядків про Київ знайдемо також і в Юрія Клена. Наприклад:

*Десь там горить священне місто
шпилями гострими дзвіниць,
немов троянда золотиста
розквітла в заграві зірниць...*

«Київ», «Володимир», «Софія» — ось назви поезій Клена. Постаць святого Володимира з'являється також у поемі «Мандрівка до сонця» — про голод 1933 року на Україні. Якби колись пощастило видати антологію «Київ в українській ліриці», то до цієї антології мала б увійти ціла низка Кленових поезій.

Та не чужа була поетові й інтимна, камерна лірика — схоплення майже невловних особистих почуттів і настроїв.

Мабуть, кожному з нас відома весняна туга — чекання на прихід якоїсь незнаної радості, якоїсь події чи зустрічі, що спрямує наше життя в нове, щасливе річище... У Клена це почуття передає поезія «Весна».

Прекрасні зразки красвидно-настроєвої лірики знаходимо в циклі «Крізь праосінь» (цей цикл увійшов до збірки «Каравели»):

*Я заздрю дубові гіллястому,
що на узліссі гордо зріс,
і в книгу спогадів я кластиму
листки пощерблені беріз...*

Серед інтимної Кленової лірики зустрічаємо також і любовні поезії — бо який же поет не писав про кохання? Індивідуальне Кленове тут — закутість почуттів у гартоване слово, вкладене в рамки сонета. Правда, любовні сонети в новій європейській поезії — існують від Петрарки до сьогодні, але український любовний сонет це здобуток українського неокласицизму, і не в останню чергу — Юрія Клена.

Також філософська Кленова лірика найчастіше знаходить свій вияв у формі сонета, про що свідчить зокрема останній сонет із циклу «Коло життяве».

Наше уявлення про багатогранність Кленового таланту було б неповним, якби ми оминули його нахил до пародії та літературної містифікації: про те, що під псевдонімом «Роксоляна Черленівна» крився Юрій Клен, ми дізнаємось шойно тепер, а поява віршів Горотака (збірка Порфирія Горотака «Дияболічні параболи» вийшла 1947 р. в Зальцбурзі) на сторінках довоєнних газет і журналів була справжньою сенсацією, при чому деякі відомі літературознавці прийняли були Горотака з його фантастичною біографією за чисту монету, і тільки молодий білоруський поет Алесь Соловей відразу збагнув, що це, мовляв, «український Козьма Прутков». Я вже згадував, що Горотак був витвором поетичної співпраці Клена, Мосендза і Левицького.

Про Юрія Клена — порівняно з іншими письменниками української еміграції — написано не так уже й мало поважних статей і розвідок. Ще за життя поета в журналі «Літаври» з'явилася стаття (радше есей) Наталі Геркен (Русової) «Патриціянська поезія або дві стихії в творчості Юрія Клена»; 1948 р., себто невдовзі після поетової смерті, в Іннсбруці вийшла брошура Володимира Кримського «Храм Грааля (до проблеми світогляду Юрія Клена)»; того ж року Михайло Орест, обороняючи пам'ять поета від несусвітніх закидів, умістив у журналі «Орлик» (що виходив у Берхтесгадені) статтю «Заповіти Ю. Клена»; далі назвімо друковану в журналі «Пороги» й передруковану під іншою назвою зі змінами й доповненнями, які не пішли на користь праці, розвідку Володимира Державина «Історична епопея Юрія Клена»; у першій «Книзі спостережень» Є. Маланюка, Торонто 1962, знаходимо дві його статті, (писані в різний час, але опубліковані під спільною назвою — «Юрій Клен»); журнал «Сучасність» дав на своїх сторінках місце для двох розвідок з галузі «кленознавства»: це «Роберт Люїс Стівенсон і Юрій Клен» Леоніда Рудницького та «Відгуки творчості Гете в поезії Юрія Клена» автора цих рядків; нарешті в книжці «Недруковане й забуте» В. Міяковського, Нью-Йорк 1984, вміщено його спогад — «Юрій Клен». Німецькою мовою вийшла книжка сестри поетової: Josefine Burghardt. "Oswald Burghardt, Leben und Werke" (München 1962), а в "Mitteilungen", що їх видає Т-во Сприяння Укр. Науці, у числі 18 за 1981 р. опубліковано розвідку Karl Siehs: "Oswald Burghardt — Jurij Klen" та німецький переклад моєї вищеназваної статті ("Goethes 'Faust'-Motive bei Jurij Klen [Oswald Burghardt]").

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства

Ю Р І Й К Л Е Н

Т В О Р И

т о м 1

Редакційна Колегія

Святослав Гординський

Леонід Рудницький

Вольфрам Бургард

Нью-Йорк 1992